

Beke Pál

Határok nélkül

(általában és konkrétan a határmenti együttműködésről)

I.
 "Ó európa hány határ / minden határban gyilkosok" írta József Attila a húszas évek végén, és mélyen egyetértettem vele, amikor egy emberöltővel később Szombathelyre kerültem, véletlenül megtalált főiskolámra. A városból annak idején csak engedéllyel lehetett kimozdulni, sőt: még oda jutni is. Már Veszprémben felszálltak a vonatra a határőrök. Igazoltattak mindenkit, különösen az olyan sihedereket, mint én voltam valaha. Utánuk szűrős szemű civilek vizslattak, és bugyuta kérdéseket tettek fel a személyazonosságra vonatkozóan, meg az uticélt illetően. Éppen mondhattam volna a távoli rokonságból Zsirán, Sopronhórpácson vagy Kőszegen élőket, akik Sanyi és Gabi unokabátyámat menekítették át a határon az ötvenes évekre eső gyerekkorom idején. De nem tettem. El is küldhettem volna őket a sunyiba. Ezt sem tettem. Megfélelmitetten válaszoltam nekik nemcsak azért, mert azt várták el, hanem azért is, mert élet-halál urinak tüntek. Mélyen megalázó volt faggatódzásuk mellett az is, hogy megtehetik, s nem állt jogomban füttyülni rájuk. A három éven át rendszeresen ismétlődő helyzetet emelt fővel megélnem ez a verssor segített.

S persze segített akkor is, amikor Szombathelyen barangolva bámultuk az oladi dombok feletti éjszakai égen tükröződő ausztriai fényeket; "azt már Rohonc világítja", mondták a beavatottak. Ilyenkor néha elmotyogtam magamban a Kovács Ferenc tanár úr által belémvert folytatást is: "szabad medvék komája én / szabadságtalan sorvadok", mert hát ez volt a helyzet: örökre bezártak bennünket a saját világunkba. Helyesebben: az övékbe, mert ami a mienk

lehetett volna, abból egyidejűleg kizártak. Hiszen hol volt még, hogy aki saját érdekéből építette, az saját újabb érdekéből meg is bontotta a szögesdrótokat? - fel sem tételeztük, hogy ez valaha bekövetkezik! Aztán, vagy húsz év múlva, a '80-as évek elején az országot először elhagyva láttam a Hegyeshalomnál épített derékvastagságú sorompót, amelyet egy nekirugaszkodó teherautó elvetélt kitorési kísérlete után még hatalmasabbra építették, még érzékelhetőbbé téve ezzel az örökösre tervezett karantént. S azután persze megállítottak egyéb határokon is. Bizonyára nekik is bizonyítaniuk kellett számunkra, hogy ők is fontos emberek. Az útlevelek ellenőrzésének végzetével hivataloskodva kértek még mindenféle általuk szükségesnek látszó listát az utasokról; kaján örömmel találtam ki hol négy, hol tíz, hol negyven ember lakáscímét, munkahelyét, apja vagy anyja nevét az odavalósi stukkerekre kérésére. Aztán később megéltém, hogy tőlünk nyugatra megszűntek a határállomások, és már csak a pénzváltás, vagy éppen egy sör okán álltunk meg mellettük. No meg azért, hogy a velünk utazó romániai polgármestereknek valahonnan bélyegzőt szerezzünk útlevelükbe, de legalább kiküldetési rendelvénnyel, hiszen enélkül ki hinné el nekik, hogy odakünn jártak? - de erre a funkcióra a Gasthaus pecsétje is megfelelt.

Az elmúlt évtizedek során halottak napja tájt én is sokat ácsorogtam a román határátlépést megelőzően bizonyára azért, hogy megszoktassanak az odautazásról. Hogy ez nem az ott szolgálatot teljesítők találmánya volt, az abból látszott, hogy a vámosok, miután rendre megszemlélték a Budapesten vásá-

rolt, Apámnak a székellyföldi Nagygalmabfalva temetőjében lévő sírjára szánt újabb tüskés cserjéket (amelyek földlabdával, vizes rongyba tekerve várták, hogy a falánk, a kegyelet iránt érzéketlen kecskék elleni reménytelen háborúm újabb védőpajzsaként beültessem azokat), rákérdeztek:

- Élő növényt vagy virágot nem visz, ugye?
- Dehogy viszek, uram! - tagadtam az orra előtt lévő valóságot, mint máskor is.
- Mert ha vinne, ugye lenne növény-egészségügyi papírja?
- Ha vinnék, hát persze hogy lenne, uram - feleltem menetrendszerűen.
- Köszönöm - mondták, és lecsukatták a csomagtér fedelét.

Persze volt, hogy máskor, ugyanezen a határon szétszedték Kováts Flóri barátom kocsiját, vagy hogy a velem utazó Maros Jóska a várakoztatás miatti dühében az aszfalt fölött tépte szét bőröndjét, és szennyesét szétrugdvalva biztatta a vámost, hogy csak turkáljon közöttük. Összeszedni sem volt hajlandó, azt egy kiskatona tette meg helyette nagy sokára.

A hetvenes évek elején a Vas megyei Őriszentpéter határában Gellért Karcsi még a határőr-parancsnokot is velünk hozta, hogy szabadon, az elvezetés kockázata nélkül kereshessük a patakokba dült fák ott feketére kövesülő törzseit a határvonalban lévő medrek fenekén. Ezekből faragta szobrocskáit. Sokszor találtunk is ilyeneket. Ám mélyről, a víz és a hordalék alól kellett kivájnunk a törzset. Egyszer éppen a parancsnok feszítette - emelte az egyiket, amikor Karcsi megbökött, és maga után húzva oda kiáltott; "szevasz, haver, mi akkor megyünk!" Kicsit odébb (lehet, hogy már valóban Jugoszláviában?) egy kanyarulat mögül hallgattuk, amint jajgatott, könyörgött a fa súlya alatt, hogy ne tegyük tönkre őt. Aztán elszégyelltük magunkat. De két évtized múltán Bozsokon tényleg átsétáltam a még

csak épülő új határátkelőn a Trianon idejében beásott betonoszlop túlsó oldalára. "Mit hülyéskedik!" - vetette felém csak a szemét az új idők jelzéseként a minket azért még odakísérő tiszt. A szombathelyi égbolton látott Rohonc onnan már valóban csak egy ugrás volt, és nagy vágyam támadt hirtelen odamenni.

Aztán később jártam ott. Azóta sem értem, hogyan lehetett annak a kicsi városkának akkora fénye éjszakánként, hogy majd' négy évtizeden, mondhatnám: egy emberöltőn is átvilágít, mutatva az elérhetetlent? Volt élményem s persze véleményem a határokról éppen elegendő tehát, mire azok könnyebben átjárhatókká váltak. Persze, már ahol. És persze csak ott, ahol van rajtuk átkelő. Mert sok helyütt persze nincs.

Hogy egy település körbe járható, vagy hogy arról mindenfelé vezetnek utak, az az ország belsejében élők többsége számára egészen természetes. Természetes, hogy ha egy településre bemegyünk, akkor abból ki is tudunk jönni, s természetes, hogy akár több útvonalon is. Ahogy a sejtek bennünk egymásból, egymás mellett kölcsönös szimbiózisban összefüggve sorjáznak, olyanok a falvak, a városok is a Föld felszínén utakkal, vezetékekkel és szolgáltatásokkal kölcsönös függésekben összekötve. Bizonyára nem véletlen, hogy a települések hálózata ekként teríti be a tájat, hiszen az oda valósiak ősei bizonyára éppen ott találták meg megélhetésüket és (reméljük) boldogulásukat, ahol utódjaik élnek; bár egy településen, ám egyidejűleg a környékbeliek szövedékében is, egymás lehetőségeit bővítve és kiegészítve egészen addig, amíg világ a világ. Pontosabban: a határig. Mert ott aztán mintha elvágták volna.

Én magam (a szombathelyi éveket kivéve) sohasem laktam olyan településen, amelyből nem lehetett továbbmenni, de ha megnézzük a mai Magyarország térképét, bizony

sok olyan utat, vasútvonalat vagy falvat látunk, amely mögött megszakad a táj. Nekünk innen, a túloldaliaknak pedig mielőttünk. A madaraknak, a vizeknek, a szélnek és az esőnek persze nem, és a topográfusok is tovább rajzolják azokat a felszíni formákat, amelyek mindkét oldalról kölcsönösen elérhetetlenek. A Berlinben szovjet parancsra, az oroszok ottani szolgálai által felépített (s azóta szerencsére szétdúlt) fal látványosan példázta azt, amit egyébként minden határ jelentett onnan keletre, tehát errefelé: hogy vége. Hogy nincs tovább. Hogy azon túl neked tilos. Vagy csak szabályozottan, különféle engedélyekkel és papirokkal lehetséges. És azokkal is csak ott és akkor, ahol és amikor (és ameddig!) engedik.

Európaiságunknak persze része, hogy tudjuk: ezeket a határokat itt a mi környékünkön is a történelem rajzolta, s ebben nem az igazság, hanem az adott helyzet, s az akkori szereplők közül az erősebbik döntött. Tetszik vagy sem, ezt örököltük. Értem, és kénytelen - kellelten, de elfogadom, hogy megváltoztatásukra nincs mód; belátom, hogy módosításukra nincs békés lehetőség. De azért mégis felfoghatatlan, hogy Apám faluja egy másik ország belsejébe került! Hogy az ország hajdani közepe ma a határ szélén! Hogy Csengerből Békéscsabára, vagy Pécsről Szegedre egyszerűbb, ha külföldön át megyünk! Hogy az új határok nyolcvan esztendeje még nem volt elegendő idő arra, hogy az utakat, a vasutakat a kialakított állapothoz igazítsuk, hogy az ország peremére kerülteket befelé szorosabb kapocccsal kössük!

Nem könnyíti a kényszerből megvont hazai határok elfogadását, hogy (mint számomra kiderült) szerte a világon, s még Európában sok helyütt hasonló a helyzet. Máshol is találunk külföldre került rokonokat, határon kívül maradt történelmet. Másutt is vannak a

határ túlsó oldalán élő nemzettestek. Ha az etnikai térképeket a politikai határokat ábrázolókra vetitenénk, bizony nem csak nálunk nem esnek egybe azok. És jól tudjuk, hogy éppen emiatt voltak függetlenedési háborúk, amelyeket mások, más szempontból agresszióknak, vagy (különösen manapság) terrorcselekménynek minősítettek. Ám persze voltak és vannak a feszültségek oldását szorgalmazó szándékok. A konfliktusok többsége, különösen Európában, immár szűnőben.

Számunkra ez utóbbiak hordoznak tanulságot.

Európaiságunk része az is, hogy a valahol már megvalósított megoldásokat megismerjük, és átgondolva eredményüket és tanulságát, mielőbb honosítsuk azokat. Nem a majmolás végett, dehogy! Pusztán azért, hogy a boldogabb sorsú országokban már kipróbált és bevált eljárásmodok saját jövőnket szolgálják. Hiszen, ha igaz például, hogy város és vidéke egymásra utalt, együtt lélegzik és egymást feltételezi, mert csak együtt értelmezhetők (és szerencsémre módomban állt ezt a svájci Genf Franciaországba eső környékén alaposan tanulmányozni), akkor értelmezni lehetne ugyanezt a Szlovákiába került Pozsony, Komárom, Ipolyág, Losonc, Kassa, az ukrainai Ungvár és Beregszász, a Romániához sorolt Szatmárnémeti, Nagykároly, Nagyvárad és talán még Arad, a jugoszláviához sodródott Szabadka, Zombor, a manapság horvátországi Eszék, Varasd, a szlovéniai Mura-szombat esetében is. Vagy ha sikerült a második világegést követően az európaivá vált bölcseknek békét teremteni például a német - francia viszonylatban (s ugyancsak volt szerencsém hallani, hogy ezt annak idején az óvodások és az elemi iskolások azonos tartalmú és azonosan illusztrált mese-és tankönyveivel kezdték), miért nem kezdünk hasonló a határmenti hazai, s a túloldali településeken? S talán éppen ott, és éppen

azokon, amelyeknek odaírti többségi nemzetét ellenféllé, de legalábbis mumussá változtatta a nem mindig pontos történelmi emlékezet - vajon nem jött el az idő túllépnünk ezen?

Bár persze tudom, hogy a szovjet gyarmatosítás évtizedeinek parancsra irányított fejlesztése miatt az ország belsejében (különösen a megyehatárok közelében, az ugyancsak városhiányos tájakon) is jellegzetes a gyepűsödés, az államhatárral egy oldalon zárt településeken azonban ez még szükségszerű is volt. Nem annyira látszik ez a mára már szerencsés sorsúvá vált Kőszeghegyalján, de (hogy ebből a nagyobb halomból is csak egy tájat emlegessek): Szatmárban nagyon is. És bár erre a tájra még visszatérünk, már most megjegyzem, hogy a kilátástalanság immár nem annyira az infrastruktúrán látszik, inkább a szemekben. A legyintésben, a jövőkép és az önbizalom hiányában. Abban a ragályos és kóros betegségben, amely szerint mindennek megoldását kívülről, felülről várják. S ez egyáltalán nem Európa- vagy jövőkompatibilis. Ha saját múltunkból valamilyen rejtélyes ok miatt nem sikerül, hát Európától kell megtanuljunk újra az együttműködést, a másokra való nyitottságot, a kooperációt. A környékbeliekkel, így akár az ország határán túliakkal egyeztetett, közös versenyfutást a lehetőségekért. Az együttes és kölcsönös bizalmat és hitet az együttes és közös jövőben. Utólagos bizalmat az ősök azon döntésében, hogy éppen ide telepédtek. Hogy megmaradtak e helyütt, hogy fenntartották a települést mindaddig, amíg mi meg nem születtünk. Ez is jelent bizonyos kötelezettséget még akkor is, ha időközben (mások akaratából) a település az ország peremére, a határra került.

A határmenti együttműködés a határokhoz szorított településeinknek létérdeke. Gondolom, hasonlóképpen vannak ezzel szom-

szédaink, különösen a határkörzetben lakók. Megjegyzem: létérdeke az egész országnak, hiszen régi közhely, hogy a periféria állapota és helyzete jelentős mértékben jellemzi és befolyásolja a centrumot, ha másképpen nem, hát úgy, hogy az átlagot rontja, és a kiemelkedőket előbb - utóbb visszahúzza. Dehát nem is csak a létérdekről kell leginkább szót ejtsünk, hanem inkább arról, hogy e mai határok mentén hogyan is lehetne másképpen, tehát nem együttműködve tenni bármit is?

Magyarország - úgy gondolom, hogy elsősorban a brüsszeli finanszírozás kényszeréből - manapság régiókat épít, amelyben eltérő történelmi, hagyományú és egymástól eltérő sorsú tájak kerülnek közös, egyelőre még csak fejlesztésiként megjelölt kalapba: Hajdúsághoz és Biharhoz (ami manapság ugyan egy megye, de mégis egészen más táj) így kerül a Jászság, a Nagykunság (Jász-Nagykun-Szolnok megyével) és aztán velük együtt a teljes Nyírség, a hozzá egyáltalán nem hasonló Bereggel, Szatmárral (noha ezeket is egy megyébe sajtolta a történelem) - mindez együtt egy sohasem-volt új egységként együttesen az Észak-Alföld. Az észak-magyarországi tervezési-statisztikai régiónak nevezett három megyét vélhetően ugyancsak a brüsszeli kényszer szorította egybe, hiszen Nógrádnak annyi köze van Heveshez, mint az egy megyébe kényszerített Borsodnak, Abaúj itthon maradt részéhez vagy Zemplén magyarországi töredékének egymáshoz, hogy ne említsük az összetett megyenévbe már bele sem férő Gömört. Az egy régióba kerített megyék települései között manapság még közlekedni is csak nehezen lehet, s mégha ez egy idő után biztos kiépíthető, a regionális tudat kialakulása még bizonyosan odébb van. Az európai fejlesztési pénzekből való részesedésre vágyakozva azonban már ehhez hasonló nagy struktúrák szerveződnek a határon át is, több megyényi terü-

letet vonva egyetlen szervezetbe, néhány esetben több ország határmenti térségét egyesítve.¹

Eszemben sincs, hogy bárkit is bántsak vagy megsértsek, de szinte biztosnak gondolom, hogy a brüsszeli hivatalnokoknak édesmindegy, hogy mi mit mivel, melyik tájat melyekkel vegyítjük itt mi (onnan nézve Nyugat-Ázsiában) akkor, ha egyébként megfelelünk az általuk előírt mechanikus kritériumoknak. Onnan nézvést bizonyára éppen úgy a világ végén túl vagyunk, mint ahogy a hazai népesség többségének sincs fogalma a tőlünk keletre ugyanennyi távolságra eső népek és tájak pontos állapotáról, határaink módosulásáról, történelmük fordulatairól (s ha valakinek mégis, ő a kivétel). Nem hiszem tehát, hogy ne lehetne rendezni közös dolgainkat a szomszédokkal úgy, hogy ismét együvé tartozzon az, ami valamikor együtt volt, különösen, ha egyébként kölcsönösen megfelelünk a nagy struktúrák iránt való európai buzgalomnak! Vagyis: az eurorégiók nagy léptékű együttműködése, a Brüsszel által ajánlott és kívánt makrostruktúra mellett ne feledkezzünk meg arról, hogy annak árnyékában, annak kiegészítéséül, de különösképpen a nagy szervezet működőképességének biztosítására a mikrostruktúráknak is helye és szerepe van! - nem beszélve arról, hogy ha ezek az egykoron szétszabdalt rokon tájak egyesítését jelenthetik! Én magam a későbbiekben itt erről, és csak erről fogok beszélni.² Vélhetően meghaladja egy adott ország, és esetünkben a mindenkor magyar kormány kompetenciáját a máshová szakadt tájak egy rendszerré való szervezése, hiszen a hazaiak édes testvéreiként emlegetettek manapság mind külföldön vannak. De középtávú szándékunk bizonyára lehet az, hogy ott, ahol ez történelmileg logikus és politikailag lehetséges, az országhatáron átlépő kistájokban gondolkodjunk! - különösen, ha a mindannyiunkat befogadó Euró-

pai Unióban amúgy is légiesülnek azok az országhatárok, amelyek az első világháború óta -megjegyzem: nem csak nálunk!- válsztóvonallá merevedtek.

A határ mentén kialakítható együttműködés révén helyreállított kistajak újbóli együvé-tartozása hordozhatja ugyan azt a hozadékot, hogy odaát az üzemanyag, a bármilyen alkoholféleség, a cigaretta vagy más kurrens áru olcsóbb (bár igaz, hogy a manapság csempészkedésből élők mára már a maguk számára régen visszaállították a környék ebbéli egységét), de ezeken és a lelkieken túl még számtalan az előny. A teljesség igénye nélkül megemlítem a közös vállalkozással a másik ország piacára jutás egyszerűbb lehetőségét; a másik országban bőséges, és ezért olcsóbb nyersanyag közös feldolgozását és szállítását a másik (vagy akár harmadik) ország piacára. A túloldali receptek szerint a helybéli nyersanyagokból készített élelmiszerek hazai, és az itthoni receptek alapján, itthoni alapanyagokból készített savanyúságok, konzervek, töltelékárak, tejtermékek túloldali forgalmazását, netalán az elfelejtett tájak fantázianeve alatt. A közös szennyvíztisztítót, ami a terep lejtése okán, a közös vízművet, ami a szerencsésebb vízbázis miatt logikus. A közösen elhatározott környezet-és tájvédelmet. A politikai határok iránt érzéketlen természeti tünemények közös óvását, fejlesztését, kihasználását például a turizmus szempontjai szerint. Az egészségügyi szolgáltatás, és különösen a sürgősségi ellátás kiterjesztését a másik ország ebben hátrányosabb, a hazai városok kórházaitól távolabb eső kistajai esetében. A képzési, továbbképzési lehetőségeket. Az adott ország lehetőségeinél árnyaltabb és gazdagabb munkalehetőségeket - és még folytathatnám a sort. Bizonyosan folytatják is, sőt: ki is találták, s már régen csinálják is mindazok, akik a már többször emlegetett kistajakon élnek. Ha szükséges, hát át kell igazítani a jog-

szabályokat mindezek lehetővé tételéhez, hiszen számtalan, általam nem ismert paragrafus tilthatja a mentőautó határátlépését, az idevalósi kisgyerek odaáti beiratkozását, a túloldali ács hazai foglalkoztatását, a szatmári pálinka turci recept szerinti főzését, az avasi kő alföldi felhasználását, az Ecsedi láp vízvédművekkel történő szabályozott, a határon szükségképpen átnyúló rehabilitációját, és bizonyára még sok minden mást. Népművelőként persze úgy gondolom, hogy a jog semmi másra nem való, mint hogy minél jobban szolgálja időleges földi vendégségünk rendjét éppen a polgárok, tehát a mi érdekünkben. Nem látom be tehát, hogy miért ne állnának neki a joghoz értők a korábban írott, és így természetesen a korábbi viszonyokat szolgáló jogszabályok kiigazításához?

Persze lehet, hogy elébb meg kellene fogalmazzuk: pontosan mit is változtassanak? Ezért fontos tehát, hogy minél előbb aprólékosan összegyűjtsük, hogy milyen tevékenységeket talált, vagy éppen kényszerített ki a határ menti élet, a szükség! Hogy mi alakult ki az elmúlt évtizedben a magyar határ mentén lévő települések vezetői, civil szervezetei közreműködésével, a nem egy helyütt azóta újra országnevet cserélt szemközti településsel, településekkel, tájjal és tájakkal együttműködve? S hogy pontosan ki mit, hogyan és miképpen csinált, vagy éppen csinált volna, ha bizonyos körülmények megengedik, megengednék, esetleg segítenék azt.³

II.

A szatmári tájon végzett fejlesztőmunkánk korábbi, még a '80-as évek közepén megfogalmazott konklúziója⁴ éppen az volt, hogy képtelenség a határt záróvonalként értelmezni; már akkor is meg voltunk győződve arról, hogy Csenger fejlesztését csak a Romániához került környékével együtt lehet ér-

telmezni. Hiszen ha nem így tennénk, éppen ezt a várost (vagy Fehérgyarmatot, esetleg Nagyecsedet) kellene differenciált városi funkciókkal és közlekedési kapcsolatokkal ellátni, ami lehetetlen a megfelelő számú és árnyalt képzettségű lakosság, a sokrétű intézményi struktúra, a rendelkezésre álló munkahelyek és a terület eltartóképessége, s különösen a minderre fordítandó pénz híján. Ez nem sikerült elődeinknek Mátészalka esetében sem, még a húszas évek elején. Nincs más hát előre, mint hátra: e tájról a hajdani központ, Szatmárnémeti lehetőségeit kell elérni, és e város ellátó funkcióját kell a határvonal miatt elveszített, mert Magyarországon maradt környékére (is) kiterjeszteni.

Nem gondoltuk ezt másképpen másfél évtizeddel később egy, immár Szatmár nagy részére vonatkoztatott munkánk során sem; ekkor a PHARE-Credo pályázat lehetőségeivel finanszírozva kerestük a Túr folyó menti tájnak: az Erdőhátnak, és a Krasznamentének (a hajdani Ecsedi-láp környékének) jövő életlehetőségeit. Még a feladat igazi megfogalmazása előtt világos volt, hogy ezek a bájos, de itthon nyúlfarknyi kistájak csak a határ túloldalán lévő rokon tájakkal értelmezhetőek igazán; ha a turizmus fejlesztésében gondolkodunk (mert másokkal együtt mi is ebben láttuk e két kistáj kiterjesztési lehetőségeit) a hazaiakhoz hozzá kell gondoljuk a túloldali adottságokat, és a két országra szakadt rokon tájak együttes, összehangolt fejlesztését kell szorgalmazuk. Valahogyan úgy, ahogyan a Corvinus Kör vendégeként, Szalay Csaba és Stefan Franye közreműködésével '97 őszén a romániai polgármesterekkel Sopronban és Kismartonban, de leginkább a Fertő-tó körül láttuk a kitakarított hazai és burgenlandi falvakban: itt és ott egyaránt családias panziók. Sok kellemes, családias, barátságos étterem. Az évtizedes versenyekkel, s az azokat kísérő oktatással egyenletes minő-

ségüvé vált helyi borok széles, bármikor kóstolható széles választéka. Az egymásra figyelmesen szervezett és gyakori, tavasztól őszig tartó szabadtéri programok sokasága. A kisgyermek részére rendelkezésre álló szórakozási lehetőségek, az amatőr művészetbe bevezető kurzusok sokfélesége. A kijelölt, babakocsival is járható családi sétautak. A vásárolható térképek gazdag választéka. A természeti, különösen a madártani érdekességeket feltáró kirándulások szárazon és vizen. A tavat övező, és minden szükséges infrastruktúrával rendelkező kerékpárút. Mindezek együttesen a kisgyermekkel érkező családi turizmus kedvelt célpontjává tették ezt az egyébként semmi különössel nem rendelkező tájat.

Az előbb emlegetett "semmi különös" szóösszetétel pusztán a magas hegyek és a tengerpart hiányára utal; valamilyen rejtélyes okból sokan (köztük korábban magam is) ezeket tartják igazi turisztikai attrakciónak, vélhetően azért, mert Magyarország mindegyiknek híjával van. Ám érdekes: a Fertő-tó körül a csend is érték. A tiszta víz, a jó levegő is az. És az autóktól mentes táj. A barátságos hang. A tiszta utca, ágy-nemű, abrosz. Bizonyára a fészkelő madarak, a szabad horgászat, a nádi végtelen csónakkal bebarangolható ösvényei, a fürdés lehetősége, a gazdag programkínálat is vonzó, de hát ez utóbbiak azért még sok helyütt elérhetők.

Valami hasonlót akartunk Szatmárban annál is inkább, mert csend, víz, füvek, fák, madarak, virágok, jó levegő, autómentes táj, barátságos hang ott is akad. A tisztaság még ugyan hiányzik, de hát amott sem máról-holnapra érték el azt. S bár nincs elegendő panzió, étterem, kávéház, presszó, borozó, söröző, bár, bolt, kiépített és táblázott kerékpárút, térkép, kistáji-települési bédekker, megjelölt turistaösvény, kerékpár-és csónakkölcsönző, kerékpárjavító, esőház, útbaigazító-magyarázó tábla sem, de hát ezt

mind meg lehet csinálni. A szükséges szakembereket is ki lehet képezni. És hibádzik a víz tisztasága, de a közös érdek alapján ez bizonyára előbb-utóbb megoldható.⁵ Ám az igazi vonzerőt nem e kistájak (mint már említettem, itthon csak nyúl farknyi) békéje és nyugalma jelenti, hanem éppen a Romániához került részekkel való együttes fejlesztése: az alföldi vidék odaát hamar véget ér, az Avas nagy, északi lejtős hegyei (a Túr forrásvidékén) igazi síparadicsomot jelenthetnek, a kányaházi víztároló (s a határmenti "Hódosoknál" létrehozandó újabb) a vízisportok kedvelőit vár(hat)ják. Eközben a magas hegyekben lévő forrásvidéktől a tiszai bukógátas torkolatig a Túr töltésén megépítendő kerékpárúton végigkerekézni, esetleg a Túr hátán kenuval utazni ugyancsak különleges élvezet!

Nem beszélve a száz éve lecsapolt, de helyenként a természet által már visszafoglalt Ecsedi-lápról! A vízzel való gazdálkodás (értsd: vízbőség esetén az erre megfelelő területeken a víz visszatartása) a mai spon-tán folyamatok helyett a területet felértékelhetné: bizonyára visszaköltözne az élőhelyét itt már alig találó fauna a madármegfigyelő-turizmus legnagyobb örömére. Bölcs területhasznosítással az előhelyek bővíthetők lennének, miközben a környékén másutt (akár például cölöpökön álló sétaúttal, üvegfenekű ladikkokkal) feltárolhatna vadvízország azoknak, akiket ez érdekel. De feltárolhatna a természet akár a lábba telepített üvegfalú éttermek vendégei számára is, amelyben az egyik oldalról átlátszó üveg mögött ülve kényelmesen kifigyelhető a kinti világ ugyanúgy, ahogyan az angliai lápi vidékeken ezek már évtizede vonzák a vendégeket. A helybéliekkel való tervezés során még a csend világáig is eljutottunk. Ezt mindenki csak egymagában látogathatná, hang-és képfelvételt nem készíthetne, arról sem fotó, sem videófelvétel nem készülhetne, a prospektusok is csak szövegesen

hirdethetnék. Ez a lápi szakasz maga lehetne a titokzatos rejtély. Természetesen, mint minden más, ez is magas belépődíj ellenében.

A tervezett láprehabilitáció tipikusan olyan művelet, amit (lévén, hogy az államhatár ezt is kettéhasítja) egymaga egyik ország sem tehet meg. Ha itt megemeljük a vizet, az a trianoni békeszerződésben kijelölt vonalra fittyet hányva amott is megemelkedik; ha valamelyik vízmadár, békaféle, csík vagy más különösség nyomában járnak az érdeklődők, nevetséges lenne megállniuk az itt amúgy is csak a vízenyőre telepíthető örbődénél. Eléggé világos, hogy az iratok, a személyek és a csomagok ellenőrzésének a természetvédelem alá kerülő tünetnyom határán túl kell megtörténnie, és csak akkor, ha az érdeklődő az ország belsejébe igyekszik, mégha csak a környékre is: a közeli nagymajtényi síkra, a kaplonyi mauzóleumba, Nagykárolyba, a tasnádi gyógyfürdőbe vagy tovább.

A már említett pályázat során fogalmazott beszélgetéseink során, majd a Brüsszelbe eljuttatott záródokumentumban⁶ kellő számban átléptük az államhatárt, és annak több helyütt való megnyitását egyidejűleg javasoltuk is (nemcsak a Túr töltésén tehát, s nemcsak a helyreállítandó Ecsedi láp kirándulónalain, hanem a Hódosok térségében, illetőleg Vállajnál). Elképzeléseink között a már érintőlegesen említettekén túl a lovas, a szekeres turizmus, gyógynövénygyűjtő túrák, a flóra egyéb érdekességeinek megtekintése, a gasztronómia szatmári különlegességeinek megkóstolása is szerepelt. Feltárandónak ítéltük a termálvizeket is, amelyre itt is olajat keresve leltek a hajdani kincskeresők.

Nem állítottuk, hogy a prognosztizált, a jelenlegi egynéhány száz főhöz képest tömegesre elképzelt turizmus kiszolgálására máris rendelkezésre állnak a szakemberek, de meggyőződésünk volt (és ezt persze le is

írtuk), hogy a helyben általunk megismert kiváló szakértők (természetvédők, madarászok, a népi étkek készítésében jártasak, a gyógynövényismerők, a vizitúra-vezetők, az erdészek, a hagyományokat őrzők, a műemlékeket ismerők stb.) bizonyosan elvégeznék az érdeklődő helybeliek számára azt a képzést, amelynek megismerésére vállalkoznának. Lassu, tudatos munkával tehát kiépíthető a vendégfogadást bonyolító helybéli szakértői gárda, akár falvanként külön-külön. Kétségünk sem fért ahhoz, hogy a megfogalmazódó terveket követő megvalósítás a helyben jelenleg pangó, felhasználatlan tőkét is megmozdítja, s ez utóbbi állami támogatásokat, pályázati nyereményeket, hitellehetőségeket és bizonyára külső befektetőket is vonz majd. Rögzítettük abbéli meggyőződésünket, hogy szinte minden faluban civil szervezetek sokasága alakul majd a jelenleg adott, vagy éppen az innovációk során felkeltett érdeklődések szerint, s hogy ezeknek, valamint a településért felelős önkormányzatoknak, illetőleg a vállalkozóknak differenciált érdekérvényesítő rendszert kellene kialakítaniuk egyéni és csoportos lehetőségeik, egyidejűleg a táj harmonikus fejlesztésének érdekében.

Ez utóbbira még visszatérünk annál is inkább, mert e tájon erre vélhetően sokáig nem kerül sor. A projekt előrehaladtával, a tennivalók részletes megfogalmazására tartott megbeszélésekről ugyanis feltűnő módon hiányozni kezdtek a térségi (településszövetségi és megyei) vezetők.⁷ Távolságtartásukat előbb elfoglaltságaikkal magyaráztuk. Később ezzel már nem; elkészült zárótanulmányunk általunk felajánlott nyíregyházi megbeszélésére sem kerülhetett sor. Gondolom, hogy megjelenésünk, megfogalmazott véleményünk sérthette vélt vagy valós érdekeiket. Csak érteném, hogy mi-
ben és hogyan? Esetleg hiúságukat bántotta? - nem tudom. Nélkülük persze változatlanul minden mehet(ne) tovább, hiszen ma-

napság minden hatalom a helybéli önkormányzatoké. Csak éppen a megyei és a regionális fejlesztési csatornák pénzeit tudják másfelé fordítani, ha akarják. Ha ugyan másfelé fordítják. Mert tudni éppen tudnak. Majd meglátjuk. Az éppen aktuális vezetők döntésétől függetlenül mégis csak hozadék, hogy e perifériára került táj, és a határon átnyúló, közvetlen együttműködés szándéka és terve (életükben először!) saját viszonyaikra és lehetőségeikre megfogalmazódott. Halasztani bizonyára lehet, de megakadályozni senki sem tudja a jövőt.

(Megjegyzem: ebben a fejlesztési tervben a történelmi Szatmár jelentős területe részes, amely táj egyébként a magyarországi Szabolcs-Szatmár-Bereg és a romániai Satu Mare megyék részeként egyidejűleg a '90-es évek elején megalakult Kárpátok Eurorégiójának is elemi részecskéje. E nagy szervezetben még további négy hazai megye, Kelet-Szlovákia, Délkelet-Lengyelország vajdaságai, Ukrajna nyugati fele és Románia északi, északnyugati megyéi is tagok. Belátható, hogy ekkora területegység nem alkalmas a finom, a csak néhányszor tíz településre, gyakorlatilag tizenöt-húsz ezer emberre kiterjedő fejlesztőmunkára; ekkora léptékben az emberek nem, legfeljebb a nagy struktúrák, a nagy szervezetek érhetők el. Helyesebben: még a Kárpátok Eurorégióján belül is a határmenti kezdeményezések százaihoz lenne szükség ahhoz, hogy aztán az azokban érintett területek (és emberek!) integrálhatók lehessenek a hatalmas területbe. Közülük pusztán csak egyetlen ez a most röviden összefoglalt, miáltalunk bonyolított szatmári fejlesztőmunka. S még ennek is hol a vége?! Korántsem tartom feleslegesen persze az eurorégiós léptéket, az azonban számomra világos, hogy - más funkciójuk mellett - erőnként kéne boruljanak a hasonló, a határon átnyúló kezdeményezések sokaságára. Meggyőződésem, hogy csak ezektől a sze-

lid, a helyben élők speciális óhajára és lehetőségére figyelmes programok megvalósítását követően várható el a nagy struktúra, esetünkben a Kárpátok Eurorégió együttműködésekre orientált módosulása - és hozzátéhetném, hogy értelme.)

Határmenti együttműködésünk néhány tanulságát sem haszontalan talán összefoglalnunk azok számára, akikben - talán éppen a bevezetőben megfogalmazottakhoz hasonlatosan - rokon szándék él. Ennek egyik eleme a tapintat tájékán írható körül. Erről szólván nem csak arra gondolok, hogy nem illik a Székelyföldre való, onnan érettségije után menekült (s mint említettem, a '70-es évek derekán kívánságára ott eltemetett) Apám által egyébként kávéházi zeneként leszólt erdélyi (ügynevezett) "himnusz" kárörvendve lejátszani a vendégségbe érkezett romániai román polgármestereknek. Akiknek fogalmuk sincs arról, hogy miért állnak föl zavartan a nekik ismeretlen dallamra magyar vendéglátóik? - nekik ráadásul semmi közül Erdélyhez, jövén a Partiumból. Láthatóan semmi közül a nyolcvan évvel ezelőtti határmódosításhoz, lévén annál felényivel fiatalabbak. S különösen nincs közülük az egészhez, mert őseiket éppen a szatmári békét aláíró Károlyiak voltak szívesek beinvitálni jelenlegi falvaikba, hiszen vélhetően azt ők maguk is megmosolyogják, hogy esetleg Decebal elrómaiásodott utódai lennének.

Szükség volt a tapintatra akkor is, amikor kiderült: a romániai (megjegyzem: ugyancsak általunk írott) pályázatot valaki ellopta. Nem a pénzt, mert azt már meg sem ítéltették, hanem a szöveget, amelyet aztán - állítólag - szétdarabolva, egyéb pénzosztó helyekre postázott az ismeretlen. Nagy kérdés volt, hogy a tükörprojektre tervezett cselekvési programot miként valósítsuk meg a romániaiak nélkül? - éppen a tapintatra figyelemmel ezt úgy oldottuk meg, hogy min-

den összejöveteleinkre meghívást kaptak, s náluk is tartottunk ilyen, az adottságaikat szemrevételező összejövetelet. Változatlanul partnerként, csak éppen csendestársként kezeltük őket, ám persze települési adottságaik feltárását nem volt miből finanszírozzuk (vagy éppen finanszírozniuk). Abból a megfontolásból azonban, hogy ők vannak a határ túlsó oldalán, minden szándékunkról tudtak, s azokhoz később szabadon igazodhatnak. Reméljük, hogy a talán elkezdődő folyamatokhoz igazodnak is.

Óhatatlanul tapintatlanok voltunk akkor, amikor a már korábban lábjegyzetelt Határmenti Együttműködések és Fejlesztések Fórumának közös nyilatkozatát-állásfoglalását szövegeztük. Nem gondoltunk ugyanis arra, hogy a leendő Fórum funkciói és feladatai közé illesztett "információt gyűjt" szókapcsolat romániai értelmezésben belbiztonsági és kérelmhárítási szakkifejezésnek minősül, s ilyet (helybéli állapotokról és lehetőségeikről szólván) ők nem is szolgáltathatnak senkinek, bár bizonyára szívesen veszik e szervek azt, ha hasonlót másokról majd (be)súgnak nekik. A szöveget a romániai polgármesterek kérésére a "tájékoztató" szóval javítottuk, amely bár magyarosabb, s továbbá ugyanazt jelenti, de nem rendelkezik az előbbi szókapcsolat valakik által félreértelmezhető, mágikus erejével.

A határ túlsó oldalán nem csak magyarok élnek, így gondoskodni kell a két- vagy többnyelvűségről a dokumentumokban (a meghívókban, az összefoglalókban, az emlékeztetőkben stb), ugyanúgy, mint a "hivatalos" megbeszélések során. Nálunk - éppen Bondics Miklós áldozatos közreműködése miatt - erre nem volt szükség,⁸ de nem szükségképpen találunk erre minden tekintetben alkalmas személyt. Ekkor tolmácsot (környékbéli tanáremlőt?) kell keressünk.

És az sem biztos, hogy ingyen. Ugyancsak itt, a tapintatosság tájékán kell megjegyezni azt, hogy vannak emberek, akiknek kö-

telezettségei körébe tartozik (vagy tartozhat) a határmenti együttműködés szorgalmazása, az abban való részvétel, s teljesen természetes, ha ezzel kapcsolatos kiadásait valahol (ahol tudja) elszámolja, elszámoltatja. Vannak azonban, akik nem a hivatalbéli felelősség okán, hanem a megoldandó feladathoz értő szakemberként, ám az adott helyszín szempontjából magánemberként kerülnek ebbe a helyzetbe. Vagy úgy, mint egyszeri, esetleg az adott témához többször is alkalmazott szakértők (településfejlesztők, környezetvédelmisek, vízügyesek, közlekedési mérnökök vagy akár tolmácsok stb.) vagy úgy, mint az egész fejlesztési folyamat szakértő generálói. Nekik nem munkaköri kötelességük az adott helyen és időben való munka; utazásuk, ott-honaiktól való távollétük kényszerű kiadásokkal jár, arról nem beszélve, hogy az ilyen jellegű munkák segítségével élnek. Nemcsak kiadásaik megtérítése illendő tehát, hanem még tiszteletdíj is jár nekik. A legegyszerűbb a kiadásaikat fedező napidíj és a keresetüknek számító, napokra kalkulált tiszteletdíj helyi lehetőségek szerinti, de a szokásos alapárakra figyelmes összegének megfizetése; megjegyzem, javadalmazásukra a nyugat-európai pályázatok is ezt a két jogcímet alkalmazzák.

(Meglehetősen természetes, hogy egy autószerelő-műhely rezsióradíj, egy építész "mérnöknap", egy nyelvtanár órabér, egy ügyvéd a nála kialakult tiszteletdíj megfizetése mellett dolgozik, és könnyen belátható, hogy keresetét leadózva ezen nincs mit szégyenkeznie, hiszen ebből él. Pénzből él a határmenti térségfejlesztést felvállaló település- térség- és szervezetfejlesztő, a közösségfejlesztő szakember is éppen úgy, mint ahogyan az egyéb fontos szakemberek is tudásuk értékesítéséből tudnak megélni, mégha manapság szokatlan az, hogy tartják a markukat. Helyesebben: tartanak, ha valaki értéknek gondolná közreműködé-

süket. E sorok írója rögzíti abbéli véleményét, hogy ez valóban érték, és nem látja be, hogy ha közreműködésükkel új állapotok, új helyzetek teremődnek, az annak létrehozásában oroszlánrészt vállaló, katalizátor-szerepet betöltő szakembernek miért kellene szégyenkeznie ezért? - a tapintatosságot velük kapcsolatban éppen a megfizethetőség kell jelentse.)

További, ezzel összefüggő tanulság, hogy óhatatlanul szükséges a határmenti együttműködést szakértően vezérlő szervező munkája, s nemcsak azért, mert a helybéliek nem látják a fától az erdőt, hanem azért is, mert őt nem köti a kialakult helyzetek szinte automatikus béklyója. Szatmári munkánk nagyon egyszerűen példázta ezt akkor, amikor a kezdeményezésben érintett polgármesterek döntő többsége lehetetlennek vélte a gátak tetején megvalósítandó kerékpárutat, vélhetően abból az álláspontból, hogy azokon ma sincs ilyen. Az illetékes vízügyi hivatalnál tett látogatásaink és megbeszéléseink során azonban hamar kiderült, hogy létesítésükkel a hivatal nagyon is egyetért, azt kívánatosnak és örvendetesnek tartja. Egyrészt, mert a jövőben is várható magas vizek esetén a gát koronáján e célból burkolt út megkönnyíti az árvíz elleni védekezést; másrészt, mert a kerékpárút léte és folyamatos használata fokozza a gátra fordítandó figyelmet. Arra ekkor immár nemcsak a gátör, hanem a turista-forgalomból (egyre jobban) élő önkormányzatok, sőt, a kerékpározó polgárok is figyelnek. A hivatal hajlandónak mutatkozott arra, hogy e célból javaslatot fogalmazzon (ezt meg is tette), vállalkozott a tervek elkészítésére, sőt: gátjavítási-felújítási terveit képes lenne annak alárendelni.

Hiába tudom, hogy ugyanerre az eredményre jutott volna egy ambíciózus helybéli polgármester; mégsem jutott egyikük semmire sem. Vélhetően másutt, másról szólóval ugyanez le(het)ne a helyzet.

Még e témánál maradva: aki nem ismeri a kerékpáros turizmus nyugat-európai állapotát, el sem tudja képzelni, hogy a hosszan kiépített, infrastruktúrával bővel ellátott lehetőség mekkora forgalmat jelent! Én magam a Duna ausztriai szakaszán kajakozva jöttem rá, hogy egy hetes utunk során nemcsak azért lehetetlen a bukolikus természetközelség, mert motorcsonakok százai szántják a vizet (ám hozzánk közeledve - itthon ismeretlen magatartásként - szép lassan lefékeznek a hullámozást mérséklendő, és nevetve köszönték, hogy köszönjük), hanem azért is, mert mindkét oldalon kerékpárosok ezrei járnak föl s alá Passautól Bécsig és vissza. Gyerekek, öregek, középkorúak, fiatalok; az utánfutókban nagymamák és csecsszopók; osztályok, baráti társaságok, kollegák, összeverődött idegenek. A vízről honnan is számolhattam volna össze, hogy hányszor tízezren vannak azok, akik kiszolgálásukból élnek? - de nem lehetnek kevesen, hiszen partot fogva minden esetben percekig kellett várnunk, míg boltot-sörözőt keresve átfuthattunk közöttük. Meg nem valószínű tapasztalatunk tehát, hogy áldozni kell a boldogabb országokban érzékelhető állapotok megtekintésére; nemcsak azért, hogy el lehessen képzeni, melyik ötlet mit jelent, hanem mert az állapotok bekövetkeznek nálunk is. Különösen, ha teszünk is érte. Tapasztalhattuk, hogy e térségben óriási a külső-felső segítségben bízó elvárás és remény, amely bizonyára a szociálistának mondott korábbi, redisztribúciós időszak lenyomata még az életük javát akkor élt polgármesterekben, képviselőkben és polgároknak. A romániai határoltal települési vezetőiben nem volt ekkora a fentiekben való bizodalom, s ők bizonyára jobban tudják nálam, hogy miért. Nálunk, értsd: Szatmár magyarországi töredékében ez már a szükséges cselekvést bénító határig ért: a statisztikai jelentésektől kezdve a miniszteri látogatásokon át az időközi választásokig csak

ezt, a segítséget, a megértést, a közreműködést várják. Hogy valaki majd felfigyel! Hogy valaki majd megért! Hogy valaki majd ad! Hogy valaki majd közreműködik! Kicsoda? - kérdeztük.

Válasz általában csak egy lesajnáló mosoly volt, amelyen látszott, hogy ha nem értjük, akkor nem lehetünk jó elvtársak. Mi magunk viszont nem is akartunk azok lenni, inkább őket bátorítottuk önálló településszövetség, határon átnyúló térségfejlesztő egyesület megalakítására (megjegyzem, ez utóbbi a Kraszna mentén "Ecsedi láp Szövetség" néven a környék hazai településeire nézvést nagy nehezen meg is alakult); közös pályázatírásra, egymás ellen való kijátszásuk megakadályozására a folyamatos eszmecserére, hazai és külföldi tapasztalatszerzésre, közös pénzalap létesítésére stb. Többségükről nem tudták és nem értették, hogy miért? - és bár nem szívesen írom le a többségében jól megismert és megszeretett emberekről, hogy úgy látom, csak nemzedékváltás után támadhat fel a valódi, a felelős önállóság.

Hogy másutt mi lehetne a teendő a határmenti együttműködést elősegítendő, kívülről és távolról pontosan nem tudható. Elsősorban azért, mert sok az olyan a határmentén lévő település, ahol a kérdésre abszolút konkrét válasz adható helyben; a megoldásra váró helyzet vagy a régmúlt helyreállítás, a hajdani viszonyok rehabilitációja, vagy e mellett, esetleg ettől teljesen függetlenül egy új kihívás, egy új helyzet helyi körülmények szerinti megoldása. Másutt a történelem keríti a tennivalót, mint az utóbbi években Beremenden: ott a délszláv háború elől menekülőkkel kapcsolatos hirtelen jött tennivalók szabályozták a főlvállalt helyzetet, s korántsem az erre predesztináló múlt, vagy éppen a tudatos előretervezés. Ám azért bizonyára összegyűjthető néhány olyan építőelem, amelyből az

általánosan megtervezhető tennivalók felépíthetők:

- a település, a térség kapcsolattörténete;
- az elszakított kapcsolatok rehabilitálása;
- a települési mai szellemi és fizikai adottságainak számbavétele itt és ott;
- helyi különlegességek, kitörési pontok;
- szellemi adottságok (egyesületek, intézmények, csoportos akaratok) itt s persze ott;
- nagyterületi (regionális) szándékok.⁹

Az alábbiakban ezeket tekintjük át. Ám hogy Bodrogközre és Bodrogköz településeire, Zemplénre és Zemplén településeire, Gömörre és Gömör településeire, vagy bárhová máshová mindebből mi vonatkozhat, vagy éppen mi vonatkozik, azokra a helyben élőknek kell választ adniuk. Persze senki másnak, mint elsősorban maga-maguknak.

Az alábbiakban ezeket részletezem egy kicsit.

A település, a térség kapcsolattörténete manapság még könnyen feltárható, és nemcsak a dokumentumokból, hanem a még élők emlékezetéből, amire - javaslom - a leginkább hagyatkozni kell. Rokonság, szülői barátság, ebből a gyermekek családjaira is átszállt ismeretség, sógor-komaság kötheti össze a határral jelenleg elválasztott településeket, s ezek mindenütt mind közismeretek. A múltó idő miatt azonban nem árt összegyűjteni, és valamilyen formában rögzíteni ezeket, és persze a könyvtárakban, levéltárakban fölkelhető, az immár történelmi léptékbe került kapcsolatokat is. A közeli, a rokon települések önkormányzatainak hasonlóan fogalmazott határozataiban meg is örökíthető a hajdani, s újból főlvállalt kapcsolat, beleértve ebbe a kapcsolatápolás, a kapcsolatépítés további módjait, formáit. A múltban összekötött sorsú települések esetén a közös helytörténeti, helyismereti kiadvány, együttes térkép, képeskönyv, a közös (ne feledjük, hogy a tapintat végett többnyel-

vű!) kalendárium, a közös alkalmi újság, a közösen használt, azonos frekvencián sugárzó közösségi rádió mind-mind a kapcsolatok fenntartásának és továbbépítésének eszköze lehet. A historikus kapcsolatban álló települések önkormányzatai ragaszkodhatnak ahhoz, hogy saját gyerekeiknek saját iskolájukban saját környezetük ismeretét, és azon belül a határ túlsó oldalaira került testvér-település(ek) történetét, esetleg a kistáj országos(ok)tól elkülöníthető történelmét oktassák is itt és ott ugyanúgy a tanítók; talán a közös óvodai mesekönyvek és a közös elemista tankönyvek sem illúziók már, ha egyszer a németek és a franciák Elzászban kipróbálták ugyanezt.

A polgárok, a családok amúgy is szervezik tovább maga-maguk kapcsolatát, átmenvén esküvőre, keresztelőre, temetésre, névnapkor vagy újév, húsvét alkalmából, s talán a hivatalok, a helyi intézmények is megteszik ebben a magukét. A vállalkozó kedűekről azért nem szólok külön, mert saját jól felfogott érdekük szerint már eddig, s bizonyosan ezt követően is kihasználják a lehetőségeket. De talán nem haszontalan a polgárok civil szervezeteinek szorgalmazása, az itt és a túloldalon hasonlóan és közösen főlvállalt azonos célokra szervezett egyesületek megalakítása, amely nemcsak új dimenziókat nyit a bármiféle kapcsolatok ápolásában, hanem az ebben személyesen nem érintettek számára is a cselekvés lehetőségét adja. Persze nem tudhatom, hogy ez miben realizálódhat: hol a hegyközségi együttműködésben és a közös borversenyekben, hol a természet- és tájvédelemben, hol a még élő télbúcsúztató - tavaszköszöntő hagyomány ápolásában éppen úgy, mint a bármiféle közös rendezvényben, a közösen fenntartott tűzoltóegyesületben, tánc-vagy zenekarban, kórusban.

Az elszakított kapcsolatok rehabilitálása nemcsak az emberi, a családi, a baráti kör számára értelmezhető, hanem a kistájra,

vagy éppen a kettő, talán három falura jellemző szellemi hagyományok közös felújítására, a valamikor még közösen funkcionált bármiféle intézmény akármilyen együttműködésére, a mezőgazdaság, az állattenyésztés terén hajdan volt közös feladatmegoldásra, a gyümölcsstermesztés, a termény-vagy termékfeldolgozás, a bányászat területén korábban kialakult együttműködés felelevenítésére, a közös tájra-földre jellemző bor termelésének azonos eszközökkel történő szakszerűbbé (ihatóbbá, értsd: piacképesse) tételére, és mindezekkel a másik ország környékbeli piacán való megjelenésre is. A gabona összehangolt betakarítása, a gépi erő közös kihasználása, a gyümölcsaszalás, a közösen kezdett biotermelés, a tájakra jellemző vadak helyi hagyomány szerinti feldolgozása, a malommanufaktúrák, az adott tájékon jellegzetes és különös gyümölcs bármiféle és sokrétű közös elkészítése mind-mind része lehet ennek, figyelemmel a hajdani, akkor még természetszerű együttműködésre, de figyelemmel az azóta kialakult helyzetekre, a másik ország valamire érzékeny felvevőpiacára, a helyben még élő termelési-feldolgozási hagyományra, az abbéli, remélhetőleg még meglévő kultúrára.¹⁰

Nem szükségképpen állami vagy éppen önkormányzati erő szükséges ehhez, inkább a bátorított magánkezdeményezések sokasága, amely bizton támaszkodhat nemcsak a hazai, hanem a brüsszeli forrásokból származó támogatásokra, hitelekre is. Az előbb emlegetett állami, de különösen önkormányzati "bátorítás" alatt időleges kedvezményeket, épületek és esetleg még meglévő területek rendelkezésre-bocsátását értem, a munka nélkül lévők hosszabb távú foglalkoztatása érdekében adott újabb előnyöket. Az ország belsejében is összefonódhatnak és össze is fonódnak vállalkozók, munkavállalók, települések, termelési szisztémák és a lehetőségek kínálta, a szükség diktál-

ta együttműködések, termékfeldolgozó kisvállalkozások, manufaktúrák, üzemek. Ehhez hasonlatosan gondolom a határon átívelő gazdasági együttműködést is, azzal a különös hozadékkal, amelyet a másik országnak a hazaitól eltérő viszonyai jelentenek a különféle lehetőségekben.

A település szellemi és fizikai adottságainak számbavétele itt és ott

Ahhoz persze, hogy ennek bárhol nekilátszanak, tökéletesen tisztában kell lenni a települések minden adottságával és lehetőségével - bár tapasztaltuk (és nem csak Szatmárban) hogy az érintettek mindenütt azt hiszik, hogy saját magukról mindent tudnak és ismernek. Mégis: amikor a munkanélkülieknek nem képzettségére, hanem képességeikre kérdeztünk rá, csak bámultak, hogy mire gondolunk. Amikor a telkeken még meglévő, évtizede kihasználatlan istállók, terménytárolók számát kérdeztük (például Baranyában, hogy azokat a sok kicsi termelőhelyet telepíteni akaró vállalkozóknak kijánlhassuk), ugyancsak nem tudtak választ adni, és nem is értették, hogy miképpen tekinthetjük értéknek a mindenki házatáján természetes, mívesen megépített, erős, téglafalazatú és cserépfedésű, de régóta üres építményeket. Számos természeti tünemény is természetes helyben azoknak, akik környékén (egyébként szigorúan védett) növények, állatfajok élnek; nem jut eszükbe, hogy bárkit érdekelhetnek, hiszen saját helyébe szorítva ki gondolná, hogy másutt nincs ilyen?¹¹

Meggyőződésem, hogy az adottságaikat részletesen feltárási településeknek e munka elvégzésére külső segítőt kell keresniük-alkalmazniuk saját településük polgárainak emberi-szellemi; a község épített környezete és határa fizikai adottságainak összegyűjtésére. Összegző munkájuk eredményét azonban a feltárást végzők alaposan meg kell beszéljék az önkormányzat

tagjaival, más helybéli bölcsekkel, az érdeklődő vállalkozókkal, a felelős értelmiségiekkel. Megbeszéléssorozatuk eredményeképp összegezhető a helyben véglegesnek ítélt leltár. Az elkészült lajstromot aztán ismét hosszasan meg kell beszélni a hasonló feltárást már megszervezett, a határon túli szomszédos településsel, esetleg az általuk egynek gondolt kistáj más, az akciót ugyancsak megoldott településeivel. Csak így, lépésről-lépésre haladva készíthető el az az adottság-gyűjtemény, amelyet azután az együttműködésben részes települések hasonló listáival egybefoglalva lehet újból átgondolni, a vállalkozások fejlesztéséhez értő szakembereknek eljuttatni, a valamiben fantáziát látó helybéli vállalkozók rendelkezésére bocsátani, vagy külső, távoli befektetőknek kijánlani.

A helyben elképzelhető "kitörési pont" harcias megfogalmazása alatt azt az egy (vagy több, de egymással összefüggő részletekből épülő) fejlesztést értem, amelyet egyébként csak a fent részletezettek megoldása végeztével lehet megállapítani. Az adott településre, a határon túl lévő társára vagy akár a határon átnyúló kistáj településeinek közös "kitörési pontja" alatt a legfontosabb fejlesztési tennivaló meghatározását értjük; azt, amelynek megvalósításáról a település (vagy környéke) jelenlegi állapotának döntő mértékű megváltozása remélhető. Sikerétől több más, ugyancsak pozitív folyamat elindulása várható. A kitörési pontként elhatározott, vélhetően bonyolult cselekvés megvalósítása csak akkor sikerülhet, ha elérése érdekében minden ennek rendelődik alá, s ha elérésére további fejlesztéseket úgy és azért kezdeményeznek, hogy a változó állapotok végül mintegy kikényszerítsék elérését. A jelenlegi helyzetből való "kitörés" nyilvánvalóan szorosan kötődik az adottságokhoz, az érzékelt, vagy éppen még ismeretlen és feltárándó erőfor-

rásokhoz. (Megjegyzem: a helyben föllelhető értékek közül bármi elindítója lehet egy hosszabb távú fejlesztési folyamatnak. Valószínű, hogy a kitörés, a radikális változtatás útja és módja már megfogalmazódik a kívánságok, a vágyak között is, de ezt bizonyosra nem vehetjük.)

Egy francia település-és közösségfejlesztőt egy reménytelen helyzetű kisváros hívott segítségül helyzetének megváltoztatására. Valóban nem volt ott semmi olyan elem, amelytől a változás kézenfekvő vagy egyszerű lett volna. Bezárt kisebb üzemek, megszüntetett bányák, nagyfokú munkanélküliség, elrontottnak vélt és ítélt, kilátástalanná nyomorodott életek. Az elköltözés is megindult volna, ha találtak volna fizetőképes keresletet lakásaikra és házaikra az ottaniak, de hát mint ez nálunk is tapasztalható, a válság sújtotta helyre senki sem vágyik.

A tájékozódással töltött napok közben észlelte a vendég a városka mellett húzódó csatornát, amelyen föl- s alá közlekedtek a bárkák. Évtizede így hajóztak azon. Mindenki untig ismerte, senki sem törődött velük. Nem volt miért megállniuk, hiszen nem vezetett ide fontos út, nem volt vasútállomás, így átrakó sem kerülhetett oda. Sohasem volt ott fontos üzem, nagy tömegű mezőgazdasági áru, amit el kellett volna vinni.

Egy bárkajavító műhellyel kezdtek. Idővel bővíteni kellett. Büfére, később étteremre, végül szálláshelyre lett szükség. Később mindezekből egyre több. Egy kamionos vállalkozó is megtelepült. Idővel egyre több

szállítanivalója akadt. Hamarosan nagyobb kikötőt építettek.

A "kitörés" persze bizonyosan versenyfutás is az esetleg hasonló helyzetben lévő településekkel. Bizonyos, hogy a prosperitásának első grádicsához érkezett városka szomszédai is megtehették volna ugyanezt. De nem tették. Arról nem szól a fáma, hogy velük mi van, de gyanítható, hogy esetük-

ben is fellelhető olyan belső tartalék, adott-ság, erőforrás, amely más úton-módon ki-mozdíthatja őket elesettségükből.

Egy határmenti település a "különleges gaz-dasági övezet" kölcsönös, ide- és odaát egy-aránt megpályázandó státuszára vágyik, amely reményeik szerint a határtól függet-len. Ez mindkét országban hasonló előnyö-ket biztosítana a térségnek: kölcsönös vám-és adózási kedvezményeket adna. Másutt repülőtér kialakításában gondolkodik az ön-kormányzat, amely két ország városainak (és piacainak!) gyors elérését, illetve áru-juk Budapestre irányuló gyors továbbítását tenné lehetővé. A harmadik szabadegyetem-et szervez bel- és külföldi szakemberek-nek, települési vezetőknek az együttműkö-dés útját kölcsönösen keresve. A negyedik a vasúti pályát hosszabbítaná, amellyel át-menő teher- és személyforgalmat teremte-ne. Az ötödik évek óta közös népfőiskolán készíti fel a határ két oldaláról érkezett ér-deklődőket, kistáji kitörésüket az összehan-golt turizmusban feltételezve.

Ki a megmondhatója, hogy közülük melyik lesz sikeres és melyik vérzik el külsődleges okok, ügyetlenkedés, kishitűség vagy más miatt? Vagy talán éppen azért, mert helyte-lenül becsülték fel lehetőségeiket, mert csa-lóka volt reményük, óhajuk? Érheti vereség őket a már emlegetett versenyfutás miatt is. A jelenlegi helyzetet azonban nem erre gon-dolva élük át. Évtizedek óta várt esély terem-tődött számukra a kitörés látványos le-hetőségével.

Sikerülhet két ország eltérő lehetőségeit a mindkét államban azonos jogi státuszú tér-ség különleges előnyeivel kihasználni, és oda - a biztosított előnyök, és így a nagyobb profit miatt - több vegyes vállalkozást lete-lepíteni. Sikerülhet a repülőtérrel olyan légiforgalmat bonyolítani, amely aztán a föl-dön is munkát, beruházást eredményez. Hozzájuk képest kevésbé látványos a kitö-rést képzéssel, eszmecserével, gyakori ta-

lálkozók szervezésével, a kölcsönös együtt-működést közös gondolkodással keresők útja. Mindegyikük sikerében bizakodunk, de úgy véljük, hogy legkevésbé az emberek fej-lesztését végzők csalatkozhatnak. A kitörés-nek ez gyaníthatóan lassúbb, de biztosabb útja. Nem engedélyektől, nem külső érdeklődőktől, nem importált pénztől, nem idege-nektől függ.

A "kitörés" persze nem szükségképpen csak egy dolog, egy ötlet, egy terv, egyvalami-nek a megvalósítása. Kitörést jelenthet a kö-vetkezetes tudatosság is. Igényességben, tisztaságban, rendezettségben, egy elhatá-rozott szándék hosszú távú, töretlen meg-valósításában.

Balatonfüzfő inkább ipari település volt a köztudatban, mintsem üdülőhely. A két vi-lágháború között odatelepült vegyiüzem la-kótelepe, minden bájja ellenére akárhol le-hetett volna. A tóparti falu is inkább a hátát mutatta a víznek, semhogy arra fordult vol-na. A vasút, az országút is elválasztotta at-tól. Előtte Akarattya, Kenese, mögötte Almádi nagy múltú, jeles fürdőhelyek stran-dokkal, kiépített infrastruktúrával, erre vo-natkozó hagyománnyal és ismerettel.

Aztán egyszer csak megnyílt egy olyan strand, amelyhez hasonlóan rendezett és igényes messzi környéken nem volt. Elsők között építettek csúszdát, a strandon ren-dezvényeket szerveztek. Fölépült egy uszo-da, amelyet bármikor használhatott bárki. Egyszer csak át lehetett menni a vágányo-kon és lett parkoló is elegendő. Útjai bur-koltak, jól világítottak, fái gondozottak. Ró-mai romokat leltek, bemutatóhelyét már ter-vezik. Középkori templomromját konzervál-ták. Parcelláznak, középületeket emelnek. Ünnepekkor zászlók lengenek a deltánál. Európa zászlaja is, hiszen nemzet-közi üdülőhellyé vált.

Hogy mindebből mennyi a vezetők szemé-lyes ambíciója (és persze sikere), mennyi az önkormányzaté, hogy milyen szerepe

volt ott a közmeghallgatás óta is rendszeresen megtartott falugyűléseknek, és milyen szerepe van a helyi újságnak, és persze a nyugdíjasokkal, a lakótelepen lakókkal és a legkülönbébb lakossági csoportokkal való folyamatos (nem mindig békés és harmonikus) párbeszédnek, ki tudja ma már! Tagadhatatlan, hogy kitört a Nitrokémia kötöttségéből, falusi be- és elzártságából, korábbi szürkeségéből és markáns, jövőjét immár több lábon megélő, sikeres településsé vált.

Hajós kitörése is tudatos fejlesztőmunka eredménye. Itt a helyi társadalom szövetségbe beépült népművelő vált a fejlesztés motorjává. Bizonyosan nem "kitörési pontként" észlelte az akkor még romos pincefalut, noha annak rehabilitációja érdekében végzett évtizedes munkája során világossá vált, hogy rendbetétele a település jövőjének záloga. Ott manapság természetes az idegenforgalom, immár piacképes a bor, több autóbusznyi a szálláshely, és mindennapos a német kapcsolat, amely a nemzetiségi tudat életbentartásához nélkülözhetetlen. A vendégeskedés eredményeképpen megteremtett újabb beruházások is a leleményességét dicsérik.

A kitörés lehetőségét véletlenek is hozhatják, de bizonyos, hogy azt észre is kell venni. Ki tudja, hány település miben élte meg azt a véletlennek mondható alkalmat, amelyet elmulasztott kihasználni! Nagyobb város esetében persze csak több ilyen alkalom egyidejű megjelenése (avagy ennek tudatos előkészítése) jelenthet markáns kitörést. Kisebb településeken azonban lehet, hogy az apróságok észrevételén múlnak a dolgok.

Nagyszakácsi annak köszönheti jelenkori kitörését Somogy többi falvához képest, hogy valakinek eszébe jutott: a királyi szakácsok utódai a helybeliek. Nagyrendezvényük kiemelte a falut a környék települései közül, vendégforgalma kapcsolatokat teremt, a he-

lyiek látókörét bővíti, idővel majd észrevétlenül életminőségüket változtatja meg. Még nincs szó hajósi méretű vendégforgalomról (egyelőre!) bár az sem biztos, hogy mindennütt a tömeges vendégjárás a cél. Az sem tudható bizonyosan, hogy az ugyancsak somogyi Bánya mit és mennyit köszönhet a természetes gyógymódok hazai divatjának, annyit azonban máris, hogy ismertté válva felértékelődtek a határában lévő telkek, és így nemcsak a helyi tulajdon, hanem a helyi polgárok élete is. Még ennyire sem tudható, hogy Kakasd kezd-e valamit különleges, Makovecz Imre-tervezte Faluházával, amely Szekszárd és Pécs között már az építkezés során is megállásra készítette az autók többségét. Ha a nem messze lévő Sió csárdát és a paksi templomot, Makovecz közeli munkáit is a saját maguk kitörési pontjának gondolnák, logikus lenne, ha egy-két helyiségükben a hazai organikus építészet múzeumát valósítanák meg. Múzeumot? Azt is. Időszaki kiállításokat is, előadásokat, találkozókát is. A témáról konferenciákat szervezhetnének, kiadványokat jelentethetnének meg. Bonyháddal a hátuk mögött nem is kellene a jelenleginél bővebb infrastruktúra, bár szinte biztos, hogy a megállított idegenek kiszolgálására megmozdul a helyben holt tőke.

Elemi részecskéi ezek egy-egy település jövőjének, de hát az ilyen apró darabokból, az ilyen véletlenekből, az ilyen ötletekből épülhet ki az a híd, amelyen a jövőbe sétálhat néhány száz helybeli polgár. Ők így, mások mással, másként.

A jelenlegi - megjegyezzük: bármilyen - állapotból való kitörés nyilvánvalóan nem sikerülhet egy polgármesternek magában, és nem elegendő hozzá pusztán a képviselőtestület egyetértése. A polgárok cselekvő hányadának (nem egy esetben előfordulhat, hogy egyelőre kisebbségének) egyetértése, segítő közreműködése nélkül nehezen valósítható meg bármi, nemhogy hosszú tá-

vot meghatározó, esetleg több évre is feladatot adó, bizonyára áldozatokkal járó fejlesztőmunka. A közösen meghatározott kitörési pont melletti döntés más ügyeket esetleg hosszú évekig halaszt, és ha nincs ezt a helyzetet elfogadó többségi türelem és megértés, könnyen kedvét szegi, hibát vét, a sürgetéssel helyzetet ront a vezérléssel megbízott személy vagy társaság.

A kitörési pont keresése és meghatározása tipikusan az a feladat, amelyben leginkább elkél a már többször emlegetett külső szakértői szem, a távoli, a helyi állapotokba és viszonyokba avatatlan szakember, az adott helyzet lehetőségeire érzékeny fejlesztő. Kész megoldással bizonyára egyikük sem rendelkezik, de hát miért is bírna ilyenekkel? Ám kérdésföltevéseik, a legkülönfélébb emberekkel való, az előéletől és az előítéletektől mentes beszélgetéseik, a feltehetően hosszan zajló, kisebb csoportokat átfogó hangos gondolkodásuk (mint szelíd technikák), a vélhetően elindított helyi képzések aktivizálhatják a saját, és aktivizálhatják a helyi partnerek gondolkodását.

Ennek találkozását kell kívánni. Tagadhatatlan, hogy ehhez is szükséges a türelem.

Kitörési pontot persze csak ott találhatunk, ahol jó a levegő, ahol iható a víz, ahol nem süllyedünk szemébe, ahol járhatóak az utak, van orvos, telefon, megfelelő kereskedelem és elegendő szolgáltatás, ahol a helyi társadalommal folyamatos párbeszédet tart az önkormányzat, hol információkhoz juthatunk, ahol összejöhetünk beszélgetésre, ahol fontos a másik ember, ahol feltáródtak a tartalékok, és ahol a helyi ember a legfontosabb erőforrás.

Szellemi adottságok (egyesületek, intézmények, csoportos akaratok)

Már korábban szót ejtettem arról, hogy az egyéni-családi magánjellegű, és az önkormányzatok által képviselt hivatalos kapcsolatszerkezeten túl kell legyen helyben (és a

szemközti településen ugyancsak, akár a másik településével együttműködő, de azal akár egybe is szervezett) olyan civil akarat, amely egyesületi formában megjelenve képviseli a határon átívelő települési (önkormányzati, intézményi, vállalkozói) együttműködést, vagy akár generálja azt. Az egyéni kapcsolatok az idő előrehaladtával elgyengülhetnek, a hivatalosak egy itteni vagy túldoldali, szerencsétlenre sikerült önkormányzati vagy országos választást követően megakadhatnak, s különben is: a még törekeny határmenti együttműködések bizonyára erősen kiszolgáltatottak a (reméljük ugyan, hogy e téren a későbbiekben már soha többé nem ellenséges!) politikai indulatoknak. A "népet" azonban, mint tudjuk, nem lehet leváltani. Ha egy település népességének meghatározó többsége egyetért a határ túlsó oldalán lévő település polgáraival szervezett folyamatos együttműködéssel, s ezt nemcsak az ennek gondozására alapított egyesületének Alapszabályzatába írja, hanem cselekedetek hosszú sorával ki is nyilvánítja, akkor (legalább) a mindenkori helyi hatalom nem kerülheti meg őket, nem állhat ellent nekik.

Feltételezve a barátságos viszonyokat, a demokráciát.

A feltárt és rögzített múltbéli együttműködés, a település rehabilitált egyéni, intézményi és önkormányzati kapcsolatai, az együttműködés lehetséges útjait keresendő elvégzett helyi állapotfeltárás, a kitörési pont esetleg egyeztetett, vagy éppen közös meghatározása akkor épül be valójában a település polgáraiba, ha saját civil szervezetük gondoskodik folyamatos fejlesztéséről. Ahhoz, hogy ez ne akció, eseti fellángolás, esetleg egy választási ciklusra, netalán kampányra szűkülő alkalom, hanem szervesen épülő, az idők végtelenjéig tartó folyamat legyen, az ügy közösségi gondozása szükségeltetik.

És ezen túl még néhány apróság.

Például az, hogy mindenki ismerje a szomszéd, a határon túli település anyaországai többségi nyelvét. Bár magam is jártam olyan dél-alföldi városkában, amelyben az érettségiző fiatalok közül sokan nem szülőhelyén, hanem az ország általuk boldogabbnak hitt nyugati felén vélik megtalálni boldogulásukat, de hát persze tudom, hogy döntő többségük e szomorú szándék ellenére sem költözik el, hiszen nincs hová. Lehet tehát, hogy a határok mentén lévő települések fiataljai is hasonlóan forgatnak fejükben, de tudnunk kell, hogy az ugyancsak illúzió; az ő többségük is leginkább helyben marad, s ott kell gondoskodniuk magukról éppen úgy, mint leendő családjukról. Az európai struktúrákba és lehetőségekbe kerülve bizonyára ismerni kell egy odaválási nyelvet annak, aki boldogulásukat szélesebb ívben képzele, de helyben (esetünkben a határhoz közeli településen) maradva a szomszéd nyelvét biztosan beszélni kell. Ezért persze az iskolák, s az iskolák gazdái a felelősek, de az egyetértő, a támogató háttér megteremtése a határon túli együttműködéshez ragaszkodó felnőttek: a szülők, mint helybeli polgárok dolga.

(Megjegyzem: nyelvtanárként alkalmazható a határ túlsó oldalán lévő település erre vállalkozó nyelvszakos pedagógusa, és ha nem lehet azt a tanmenetbe építeni, hát vasárnapi iskolában, hétvégi kurzusokon, a nyári szünidőben lehet alkalmat teremteni erre, s ez esetben nem szükségképpen csak az iskoláskorú fiataloknak. S persze nem gondolom, hogy csak ideát kellene törekedni erre, hogy tehát csak hazai, a határ mentén élő fiataljainknak kellene szlovákul, románul, szerbül, horvátul, szlovénul vagy németül tanulni; az együttműködésben részes magyar települések iskolái is delegálhatnák magyar szakos, az idegenajkúak tanítására külön kurzusban felkészített pedagógusait az odaát szervezett tanfolyamokra. S ha az iskola nem vállalja mindennek bo-

nyolítását, s az önkormányzat feleslegesnek véli szerepvállalását? - bonyolíthatja mindezt az emlegetett egyesület is!)

Vélhetően az együttműködés fenntartásában oroszánrészt vállaló egyesület(ek)nek kellene felvállalniuk az abban érdekelt település vagy a kistáj településeinek közös érdekérvényesítését végző szervezet megalakítását is. Ha nem ők tennék, hanem a megye, vagy a megalakult eurorégió, akkor nem az ő(k) helyi, hanem azok nagyobb ívű szempontjai lennének meghatározók, s tán érzékelhető volt, hogy (ha nem is ellenükben), e szövegben a valódi lokalitás, a helybeliek érdekeinek valóra váltását szorgalmazom. Úgy képezem tehát, hogy a falvak, az érintett települések, vagy az azok együttesét jelentő kistáj határmenti együttműködéseiben jeleskedő civil szervezet(ek) az érintett önkormányzatok, és persze az érintett megyék, és igen: az érintett eurorégiók képviselőinek meghívásával, de leginkább az érintett vállalkozók, a közreműködésben részes intézmények, és az ugyancsak feladatvállaló egyéb civil szervezetek bevonásával fejlesztési (vagy ha ez a név már korábbi funkciókra foglalt, akkor "együttműködési", esetleg "együttműködés-fejlesztési") tanács néven új szervezetet hoznak létre, amely szervezet semmi másra, csak a feladatok és szándékok koordinálására való. Lehet ez alkalmi vitafórum, lehet ajánlattételre feljogosított társaság, lehet - átruházott funkciókat viselve - döntési fórum; működhet pénz nélkül, avagy pusztán pályázati nyereseményekből, működhet tagdíjból, vagy kötelező hozzájárulásokból, de létrehozhat lokális fejlesztési ügynökséget is, és alkalmazhat a határmenti kapcsolatok menedzseléséhez értő szakembert - mindez csak megállapodásuk, és Alapszabályuk kérdése.

(A dolgok mai állapota szerint igazából egyik államigazgatási szervezetnek sem feladata a határmenti együttműködés segítése; az

ezért egyébként sokat tévő Külügyminisztériumnak igazából túl kicsi ez a lépték, míg a Belügyminisztériumnak a határ átlépése miatt egyelőre túl nagy a feladat, a vidékfejlesztéssel foglalkozó főhivatalnak a "külföldiek" részvétele miatt tán túl összetett, a Miniszterelnöki Hivatalnak viszont túlzottan vidéki... A már korábban említett Határmenti Együttműködések és Fejlesztések Fóruma majd megpróbál ennek országos gazdát keríteni, ám egyelőre nem tudhatjuk, hogy milyen sikerrel. Félő, hogy helyben sem vagyunk másképpen: az önkormányzati törvény tulajdonképpen nem teszi a határmenti együttműködést a testületek és hivatalaik feladatául, de hát hogyan is tehetné! - így aztán fejkvóta, céltámogatás stb. sincs rá. Egyik önkormányzati intézménynek sem kimondott funkciója ennek támogatása. Az e térségben előforduló határőrség feladataiból adódóan pedig pusztán védelmez, a vámőrség természetes funkciója szerint tilt, ki más lehetne tehát az igazi gazda, ha nem a helyi társadalom maga? Ez jeleníthető meg tehát a határmenti együttműködés szorgalmazásáért működő, illetőleg létrehozandó egyesületeivel, és ezt jelenítené meg az emlegetett "fejlesztési", "együttműködési", "együttműködés-fejlesztési" tanács általuk való összeszervezése is.)

Ne feledjük: ez az ország már vagy nyolcvan éve körös-körül zárva van. Lehet, hogy voltak különbségek ebben ekkor-akkor, voltak könnyítések a '60-as évektől, megjelent a "kishatár"-átlépő, és egyre többször és több helyütt nyit alkalmi kaput Magyarország szomszédjaival valamely sátoros ünnep alkalmából, de ahogyan Európa bezárkózott az első világháborút követően, úgy zárkóztunk be mi és szomszédaink is, mégha ez a keleti birodalom idejöttével eszelőre is fokozódott. Igazából még ma sem vagyunk túl rajta, és csak reménykedhetünk, ha tán egy emberöltő múltával, valamennyi szomszédunk Európai Unió tagyágával ez kö-

rülöttünk (is) végleg megszűnik. Nyithatnak e záron a nemzetközi szervezetek, különféle egyezmények, a mindenféle kormányok, de leginkább azok, akik a határ mentén ebbéli akaratukat megfogalmazzák, erre és e célból egyesületben szövetkeznek, és a határ záróvonalát az emberi, a hivatali, az üzleti és a civil kapcsolatok százezreivel minden nap minden órájában átlélik.

Mert leginkább rajtunk múlik a dolog. Hiszen hiába nyílna ki a határ, ha mi magunk nem mennénk át rajta.

Nagyterségi (regionális) szándékok

Egy adott település határon átnyúló együttműködésének tervezésekor, de különösen szervezésekor ajánlatos ismerni azokat a terveket és szándékokat, amelyeket kinek-kinek saját megyéje és a határon túli település(ek) közigazgatási középső szintje (ha van) megfogalmazott; amelyet a hazai nagyobb terület egység, a fejlesztési szándékokban illetékes régió (és esetlegesen a túloldali tervezési-fejlesztési terület egység) óhajt; s végül amit a területükön esetleg már szervezett, a határon átnyúló eurorégió akar. Már persze, ha megfogalmaztak, óhajtanak, akarnak bármit is e témát illetően. Könnyen lehet ugyan, hogy a deklaratív szintig már eljutottak valamennyien, tehát talál az érdeklődő nyilvánosan megfogalmazott szándékokat, de abban már bizonytalan vagyok, hogy azok nyújtanak-e számára határozott iránymutatást, valódi segédletet. Egyelőre fölöttébb gyakori ugyanis e szinten az olyan általános szöveg, amellyel a konkrét munkába kezdő nem tud mit kezdeni. Legfeljebb azt érezkelheti, hogy elvileg nincs senkinek semmi kifogása tervezett szándékaival.

Konkrétabb fogódzót jelentenek a határmenti kapcsolatok keresésében és gondozásában már régóta élen járó kereskedelmi és iparkamarák megyei irodái, a vállalkozásfejlesztés szervezetei, különösen ezek alsó, kistérségi szintje.¹² A határmenti

együtműködések tervezésében rajtuk kívül komoly tanácsadó lehet valamennyi, a regionális kapcsolatokat kutató akadémiai intézet, és náluk is konkrétabb tapasztalatokkal, s így tanácsokkal rendelkezők azok a szervezetek, amelyek valamilyen brüsszeli pályázatot már elnyertek, talán éppen a határmenti kapcsolatok lehetőségeinek feltárására.¹³ Az e témában cselekedni vágyó települések igényes tanácsadói lehetnek a regionális PHARE-irodák, amelyek nemcsak a pályázati lehetőségek ismeretének birtokában vannak, hanem (bizakodjunk!) ismerik a korábban a határmenti együttműködés témájában díjazottakat, és birtokában vannak nemcsak címüknek, hanem zárótanulmányaiknak is. Ők mindannyian természetesen nem e téma külön kiemelt és specializált tanácsadói, csak érintőlegesen érintettek ugyanúgy, mint a már emlegetett központi államigazgatási szervek egy része. Ám ettől még véleményük, sőt, tapasztalatuk is lehet, s meggyőződés, hogy szívesen állnak bárki rendelkezésére. Rajtuk, és a már emlegetett-lábjegyzetelt Fórumon kívül nincs máshová fordulni.

Persze létezik minden megyében olyan távlatos területfejlesztési terv, amelyek (s ugyancsak bizakodjunk!) nem nélkülözhetik határmenti térségeik fejlesztését,¹⁴ s amelyekben bizonyára szó esik ezekről az országos, de megyei perifériáknak lehetséges külső kapcsolatrendszeréről is. Ezek ismerete ugyancsak kívánatos, még akkor is, ha némelyikük jelenleg vita (értsd: a szükséges megfontolás) tárgyát képezi, és még formálódó állapotban van, vagy csak koncepcionális (értsd: embrionális) állapotban létezik. Ezeken túl, és sajnálatos módon általában ezektől függetlenül létez(het)nek a határral érintőlegesen kistérségi fejlesztési prognózisok, elképzelések, programok, tervek (a nem kívánt esetenként törlendő). Ezek megrendelői az adott konkrét településtársulások, s általában az abban képvi-

selt többségi véleményt tükrözi az ezekben olvasható, a határon túli kapcsolatok lehetőségének közeli vagy távlatos jövőjét leíró szövegtöredék. Lehetnek szakági (vízügyi, környezetvédelmi, természetvédelmi, oktatási, katasztrófa-elhárítási, közlekedési, mezőgazdasági, erdősítési és egyéb) fejlesztési koncepciók, tervek; lehetnek a megyei, az országos civil egyesületek, vagy ezek szövetségei által leírt fejlesztési szándékok saját területüket illetően. Ezeket feltárni nem könnyű munka, de valamennyi érintőleges szándék, terv, akarat megismerése érdekében azonban fölöttébb célszerű.

Én magam egyébként - mindezek feltárása és megismerése mellett - leginkább azt javasolom, hogy a kapcsolatokat helyben menedzselők társasága innen és a túloldalról közösen keressen meg a megyei közgyűlésnél és hivatalában, a regionális fejlesztési tanácsban néhány olyan értelmes embert, aki e tárgyban nemcsak illetékes, hanem ráérő ideje van, és beszélgessenek. Ugyanezt tegyék a határ túlsó oldalán lévő magasabb (középszintű) területegység esetében is. Ha van határmenti helyzet (és a határ mentén körös-körül valamennyi településünk esetében ez bizonyára van); ha azokon voltak és vannak működő túloldali kapcsolatok, ha föltárták saját és a szemközti, vagy a kistáji lehetőségeket és azok esetleges távlatait, épeszű ember amúgy sem tehet, és nem is tesz mást, minthogy az okosabbakkal meghányja-veti azt.

III.

A szöveg élére választott szókapcsolat, a "Határok nélkül" nem az én találmányom. Ezt a kifejezést egy érdekes és fontos rádióműsor találta ki maga-magának, de tőlük bizonyára függetlenül egy francia alapítású nemzetközi orvoscsoport is használja, amely szervezetben önkéntesen dolgozók humanitárius szolgálatot vállalnak, akár az

egymással szemben háborúzó feleknél, akár másutt. Emlékezetemben felmerül egy nemzetközi televíziós játék is, amelyet éppen azért illettek így, mert a versenytársak minden esetben a határokon túli akárcik voltak. Helyesebben: határon túli emberek, a könnyed bolondozással kitöltött műsoridőn túl egyidejűleg azt is demonstrálva, hogy zsákban ugrálni, vízzel vagy hintőporral teli léggömböt felfújni magyar, bajor, spanyol vagy svéd egyaránt tud, s bárhol is van hazája, éppen úgy hasra esik, vizes vagy hintőporos lesz, mint a másik. Közülük mindenki ugyanannyira mulatságos, s ezen ők maguk is hasonlóképpen derülnek.

A "határ", mint választóvonal a szerencsésebb sorsú nyugat-európaiaknak is útjában állt, ha külön tárgyalások majd egyezmények tárgya lett. Mint láthattuk, végül eredményesen lebontották azt. Ha az országúton az immár csak táblával jelzett új országba kerülünk, a KRESZ szabályain kívül minden megváltozik: a nyelv, és így a kiírások, a pénz, a habitus, a szokások s bizonyára a hagyomány, a történelem és még annyi minden más, amely az egyik országot egy másik nemzetté teszi.

Számunkra a határ különös fájdalom, hiszen az egykori nagy haza belsejéből vagdaltak ekkorát, mint amekkorát örököltünk, s amilyen határok között ma élünk. Hogy ki maradt azon belül, s ki esett kívülre, azt a korábban fektetett vasútvonalak iránya; árkok, patakok, folyócskák véletlenszerű vonala vagy éppen akkori áradása s a szomszédok étvágyával fordítottan arányos hazai destruktivitás döntötte el, jól tudjuk. Tudják az utódállamokban is, hiszen éppen tagadott lelkiismeret-furdalásukból táplálkozik náluk több, egymással könnyen rokonítható mozgalom. Nem könnyíti a hazai traumát, hogy a közeli Lengyelország határát is nagyhatalmi érdekből tologatták a második világháborút követően mindkét oldalon egyre nyugatabbra, bár az ő számukra már az is

külön öröm, hogy egyáltalán volt mit toligálni, hiszen a korábbi századokban ez az ország csak a lelkekben élt; földje, s így határa sem volt. Fájdalmas tehát, és bizonyosan belé épült, része lett lelkialkatunknak Trianon, de nem kell versengenünk a negatív elsőségért. Nem egyedüli az, ami Magyarországgal történt.

A déli szlávok fertelmes háborújából láthatuk, amit láthattunk: végül is rekonstruáltak a korábbi határvonalak. Bizonyára azért, hogy az első világháborút követő idők logikája szerint másokat most kizárjanak általa. Csak bizakodhatunk, hogy ennek végre vége, noha a napi hírekből kihallatszik, hogy e záróvonalakkal még nincs minden rendben. Az előbb idézőjelbe emelt "határ" tehát komoly dolog, s az annak mentén, azt átlépve szerveződő, a végre az együttműködést szorgalmazó folyamatok ugyancsak. Néhány évvel korábban még értelmezhetjük a határmenti együttműködést úgy, mint a határon túlra került magyar nemzettestekkel való kapcsolatfelvételt és kapcsolatépítést, de bizonyos, hogy a leendő státustörvénytől, a határon túlra került, azon túl élő magyarokra vonatkozó kedvezmények életbe lépését követően ez az értelmezés elhalványul. A határmenti együttműködés nem lesz más, mint ami: a véletlenszerűen az államhatár két oldalára került települések másik oldal felé kinyíló együttműködése az eddigi egyoldalú életük, a csak a saját országuk belseje felé irányuló kapcsolataik kiszélesítése, megduplázása, életterük növekedése, helyzetük felértékelődése. Hogy mint a madarak, a felhők vagy a szelek, bármerre fordulhassanak.

Jegyzetek:

1 A mai állapotok szerint: *West/Nyugat-Pannonia Eurorégió, Vág-Duna-Ipoly Eurorégió, Ipoly Eurorégió, Sajó-Rima Eurorégió, Kárpátok Eurorégió, Duna-Körös-Maros-Tisza Regionális Együttműködés,*

Duna-Dráva-Száva Euroregionális Együtműködés, Alpok-Adria Együtműködés.

2 A határ közvetlen közelében ("mentén") kialakítható együttműködésekéről tehát. Megjegyzem, hogy a *Határmenti Együtműködések és Fejlesztések Fóruma 2000.* novemberi első, alapító összejövetelén *Tóth Lóránd*, a Külügyminisztérium munkatársa előadásában érzékeltette a hazai települések külföldi településekkel való együttműködésével kapcsolatos *meghatározásbéli zavart*, és a határtól távolabb lévő települések között kialakuló együttműködésre a "*határon átnyúló*", míg az esetleges távolabbi országban szervezett települési (pl. testvértelepülési) együttműködésekre a "*határon átívelő*" szókapcsolatot javasolta.

3 E célból alakult meg, ennek számbavételét végzi majd az előző lábjegyzetben már említett, 2000 novemberében megalakult *Határmenti Együtműködések és Fejlesztések Fóruma*, mint a civil kezdeményezésként működő *Közösségszolgálat Alapítvány* kereteibe épített nemzetközi munkacsoport. Megjegyezzük, hogy e szervezetet a Milleniumi Kormánybiztos Hivatala által finanszírozott, és a *Magyar Kultúra Alapítvány* által 2000 őszén a Budapesti Nemzetközi Vásáron szervezett "Régiók találkozása" keretében megrendezett "*Euro régiók és határmenti együttműködések*" című kétnapos konferencián megfogalmazódott *igények* ill. *hiányok* hívták életre.

4 Lásd erről a *Fejlesztési javaslatok Csenger és társközségei várossá válási folyamatához*, részletek, szerk. VARGA Tamás, *Országépítő*, 1991/3, 20-36. old. c. tanulmányt, ill. VARGA Tamás - VERCSEG Ilona *Település, közösség, fejlesztés (Tapasztalataink a társadalmi-kulturális fejlődésről)*, Bp., 1991, Országos Közművelődési Központ, 193 old. (A kötet második része a 79-181. oldalakon az említett dokumentumot tartalmazza).

5 A leendő turisztikai marketingmunkának

ki kell terjednie majd a *topográfiai* ismeretekre is, hiszen a Szamos-tiszai ciánszennyezés során kiderült: még a médiákban dolgozók sem voltak ott a Magyarország földrajzat tanító általános iskolai órákon, s ezt a tájat is besorolták ország-világ előtt a katasztrófa-sújtottak közé. A nagy külhoni nyilvánosságot is kapott mérgezés így nem tett jót az abban érintetlen, bár közeli, de más vízgyűjtőből táplálkozó tájnak sem.

6 DR. BALIPAP Ferenc - BEKE Pál - VATTAY Dénes, *A szatmári határvidék turisztikai adottságai és fejlesztésének lehetőségei*, rövidített tanulmány, készült a PHARE Credo program támogatásával, a debreceni Humán Fejlesztők Kollégiuma által koordinált feltáró munka keretében 2000 augusztusában, sokszorosított, 74 old. Az angol nyelvű teljes, ill. a rövidített magyar nyelvű tanulmány a Közösségszolgálat Alapítvány Budapest I., Corvin tér 8. sz. alatti címén lelhető fel, illetőleg az utóbbi a projektben részes települések polgármestereinél is. A projekt eredeti címe: *Magyar-román településközi kooperáció a szatmári határvidék fejlesztéséért*, nyilvántartási száma 98-HU/RO-12-S-08.

7 Szemben például azzal, hogy még a projektet megelőző térségfejlesztési munkánk során többször is vendégeink között köszönthettük a részletekbe menő együttgondolkodásra is hajlandó *Dr. Zilahy József* megyei közgyűlési elnök urat, '98-tól az MDF színeiben országgyűlési képviselőt, akinek váratlan és szomorú halála - úgy látszik - nemcsak az e vidéket érintő határmenti együttműködés továbbfejlesztését, hanem (azon belül) az általunk kidolgozott tennivalók megvalósulását is kétségessé teszi.

8 *Nicolae Bondici* botizi (batizi) polgármesterről, a javaslatunkra szervezett *Szatmár Megyei Polgármesteri Hivatalok Egyesülete* elnökéről van szó. Más, például *határmenti településszövetség* híján ez a

szervezet vált partnerünké a projekt során, és vélhetően még sokáig képviseli az ottani településeknek a megyétől esetenként eltérő érdekeit.

9 Lásd erről részletesebben BEKE Pál - KOVÁTS Flórián, *Ajánlások a községi és kisvárosi településfejlesztési koncepciók készítéséhez*, Bp., 1995, BM Kiadó 59 old., (Településfejlesztési Füzetek, 14. sz.). Ez a Belügyminisztériumból minden településre hivatalból eljuttatott módszertani anyag ugyan nem csak a határ mentén lévő, hanem valamennyi hazai település fejlesztési koncepciójának segédanyagaként készült, de bizonyos, hogy a határmenti együttműködésben részes, vagy azt előkészítő településeken is sikerrel forgathatják.

10 Franciaországi tapasztalatom, hogy az élelmiszeráruházak mindegyikében megtalálható a regionális (értsd: *a helyi, a kistáji*) termékek hol hosszabb, hol rövidebb polca pástétomokkal, sajtokkal, vaj-és túróféleségekkel, méz-variációkkal, lekvárokkal, savanyúságokkal, szárított gyógyfüvekkel, szárított vagy éppen sózva tartósított gombákkal, illatanyagként vagy teának árusított szárítmányokkal, szárított virágkompozíciókkal, borokkal, likőrökkel, likörborokkal, pálinkákkal, különféle, a helyi ízlés szerint összeállított, előhűtött húsvariációkkal: nyáron ezzel-azzal dúsítva, gombócba gyúrva vagy rudacskákba gördítetten. Ezek nálunk bizvást bővíthetőek lennének a helyi népművészeti-kézműves termékek sokaságával: kerámiákkal, babákkal, nád-és sészkészítményekkel, vesszőfonatokkal, kisebb-nagyobb szöttesekkel, lenvászon árukkal stb. Tapasztaltam azt is, hogy a "regionális" termékek között sok a variáció, több a gyártó, és a bizonyára minden esetben más recept szerint készített hasonló termékek között is óriási a választék. Érdekes: mindegyikük *egy egységre vetített ára magasabb*, mint a nagyiparilag előállított, más polcokon található rokon termékeké.

Bizonyára azért, mert különleges íz, ízlést, máshol nem találhatót hordoznak, amit manapság felárral kell megfizetni.

11 Ki gondolná Magyarországon, hogy eladható érték lehet a nálunk minden vize nyős helyen otthonos nád, amely növény egyébként például Németországban jobbra kihalt? Egy élelmes vállalkozó nádtevét exportált a nádgyökerteres szennyvíztisztítási technológiát ott alkalmazó vállalkozásnak. Nagyecsedén két hétig vendégeskedett egy angol biológus-csoport egy, csak ott élő *békafaj* szaporodására várakozva. A nagyobbra nőtt ebihalakkal aztán nekiindultak a határnak - ki tudja, mit szolt hozzá a magyar, de különösen az angol vámszolgálat? Bizonyára más is folytathatná a sort hasonló extrémnek hitt esetekkel, amelyet azonban éppen hogy nem különlegesnek, hanem *természetesnek* kéne vennünk, ha lehetőségeinkkel és adottságainkkal helyünket keressük a világban.

12 Lásd például a Zempléni Regionális Vállalkozásfejlesztési Alapítvány *Hármashatár Regionális Gazdasági Együttműködés*, Sátoraljaújhely, 1999, ZRVA, angol, magyar, ukrán, szlovák nyelven kiadott összegését.

13 Lásd például *Magyar-román határmenti térség fejlesztési koncepciója és programja*, Bp., 2000, Terra Stúdió Kft, 178 old, Phare - projektszám: ZZ-9622-01-01. Az általam ismert, 2000 áprilisában megjelent szöveg az "egyeztetési anyag" alcímet viselte, azóta vélhetően a megvitatott és jóváhagyott változat is föllelhető.

14 Ne feledjük, hogy a 19 hazai megye közül csak *Fejér, Heves, Szolnok, Tolna és Veszprém megyék* nem határosak "külfölddel", s bár Fejér, Tolna és különösen Heves esetében a határtól való távolság nagyon csekély, tehát e megyék távlatos terveinek a határvidéki problematikával is foglalkoznia kellenék, az e szövegben értelmezett *határmentiség* lehetőségeiben és feladataiban bizonyára nem érintettek.